

Bojan Ključar*

*Izvršni direktor Centra za slobodne izbore i demokratiju (CeSID)
i doktorand na Fakultetu političkih nauka u Beogradu*

Nepoverenje u političke stranke – prolazni izazov ili problem za izbornu participaciju u Srbiji?

Apstrakt

U ovom radu autor namerava da diskutuje o mogućim implikacijama kontinuiranog nepoverenja u političke stranke – na politički i izborni aktivizam u Srbiji. Preciznije, kako i sa kojim posledicama dugogodišnje nepoverenje u političke stranke – od 50% do 77% od 1996. godine, može da utiče na izbornu participaciju koja je u padu od 2008. godine – 2014. je glasalo 3.592.375 birača što je za 320.529 manje u odnosu na 2012. odnosno za 548.801 u odnosu na 2008. godinu. Negativna percepcija političkih stranaka u kombinaciji sa niskim građanskim aktivizmom i niskim poverenjem u medije i civilno društvo nosi sa sobom opasnost po demokratske procese u celini koje se očituje i kroz opadanje uverenja da je demokratija jedini poželjan politički poredak. U tekstu će se prezentovati i obilje empirijskih podataka sa ciljem fokusiranja ove rasprave u trenutni socijalni i politički kontekst u Srbiji.

Ključne reči:

Izborna participacija, političke stranke, poverenje, izbori, izborna odluka

* Email: bojan.klucar@cesid.rs

UVOD

Izborna participacija je u dužem nizu godina predstavljala jedini značajniji oblik političke participacije u Srbiji. Bez obzira što izborna participacija nije jedini indikator političkog aktivizma, teza od koje polazimo u radu je da se radi o važnom kriterijumu legitimiteta čitavog političkog sistema. Istovremeno, političke stranke su lideri u nepoverenju i takav trend se ne menja čak ni kada stranka na izborima osvoji skoro 50% glasova. Tako je pitanje kojim želimo da se bavimo u ovom tekstu: *da li je za očekivati da se i u budućnosti nastavi trend relativno visoke izborne participacije¹ uz zadržavanje svih postojećih negativnih pokazatelja: nizak građanski aktivizam, nisko poverenje u političke stranke i političke institucije u celini, porast apolitičnih građana i ambivalentan odnos prema demokratiji?*

Važnost istraživanja ove teme proističe iz tri razloga: (1) nepoverenje u političke stranke traje koliko i stranački pluralizam, što utiče i na povećane razmere mogućih štetnih posledica takve prakse, (2) nepoverenje u političke stranke neminovno utiče i na odnos građana prema čitavom političkom poretku, što dugoročno, u kombinaciji sa negativnim efektima ekonomske krize i profilisanjem stranačkog sistema sa jednom hegemonskom strankom, može da izazove šire negativne posledice i (3) nastavljaju se negativni trendovi niske civilne participacije u gotovo svim organizacijama što ukazuje da politička kultura ostaje na pola koraka između podaničke i participativne kulture.

POVERENJE U POLITIČKE INSTITUCIJE I IZBORNA PARTICIPACIJA

Izborna participacija zavisi od nekoliko faktora: (1) od koncepta političkog sistema, (2) izbornog sistema, (3) socijalnih, ekonomskih i kulturnih faktora i (4) od stranačkog sistema i uloge koju imaju političke stranke. Specifično, na izbornu participaciju utiče i to da li je izlazak na izbore obavezan ili ne, dan u kome se održavaju izbori, način i kvalitet vođenja biračkog spiska, učestalost izbora i (ne)postojanje glasanja u tzv. nekontrolisanim uslovima (pismo, internet).

Jedan od najznačajnijih faktora koji utiče na izbornu participaciju jesu političke stranke odnosno (1) koliko su stranke u mogućnosti da animiraju i motivišu biračko telo da izađe na izbore i (2) kakav je odnos građana prema političkim strankama – da li postoji negativna percepcija stranaka i koliki je obim poverenja u njih.

¹ U radu ćemo govoriti o izbornoj participaciji isključivo na parlamentarnim izborima u Republici Srbiji.

Kada govorimo o političkim strankama, imamo u vidu tri elementa koja u svojoj definiciji navodi Sartori: 1) to je grupa koja se identifikuje sa svojim nazivom, 2) učestvuje na izborima i 3) sposobna je da na izborima izabere kandidata na javne funkcije.² Bez obzira na trend širenja značaja nezavisnih kandidata, ali i na procese značajne transformacije stranačkih sistema, političke stranke su i dalje kamen temeljac u modernim demokratijama. Kulminacija stranačkih aktivnosti nastupa u izbornim kampanjama u kojima, kandidujući svoju politiku, ideje, program i ličnosti, traže podršku birača. Međutim, kraj XX veka obeležava transformacija stranaka³, opadanje stranačke identifikacije, gubljenje ili smanjivanje stranačkih kanala komunikacije i sve veća usredsređenost stranaka na medije i njihovu ulogu u mobilizaciji birača što sinergijski kreira klimu koja manje pogoduje visokoj izbornoj participaciji.

Po tzv. mičigenskoj formuli⁴ na izbornu odluku birača utiču tri faktora: stranačka identifikacija, teme (*issues*) koje se pokreću u kampanji i imidž stranke ili lidera/kandidata. Izvesno je da ovi faktori, u različitom obimu, utiču i na izbornu participaciju. U društvima koja nisu osvojila principe participativne kulture i sa jakim kultom ličnosti (kakvo je srpsko društvo), na izbornu participaciju dodatno utiče imidž lidera stranke, njegova uloga i aktivnosti u samoj izbornoj kampanji.

Tako je i Linc (*Linz*), govoreći o liderstvu u predsedničkim i parlamentarnim demokratijama, istakao da birači u parlamentarnim demokratijama sve više glasaju za stranku kako bi osigurali da njen lider može da formira vladu, i obratno, i da je personalizacija liderstva, savremene parlamentarne demokratije učinila sličnim predsedničkim demokratijama.⁵

Političke stranke u Srbiji su liderske i posledično tome, mobilizacija birača da izađu na izbore povezana je sa ulogom koju imaju lideri stranaka u izbornim kampanjama.⁶ Čak i kada kampanje imaju obrise tematskih, odnosno programskih kampanja, poput kampanja 2012. i 2014. godine – putem ula-

² Giovanni Sartori, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976, p. 56.

³ Videti u: Klaus Von Beyme, *Transformacija političkih stranaka*, FPZ, Zagreb, 2002.

⁴ Opširnije u: Campbell, A., Converse, Ph. E., Miller, W. E., Stokes, D. E., *The American voter*, University of Chicago Press, 1976.

⁵ Juan J. Linz, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?“, in *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Juan J., Arturo Valenzuela, Ed. (Volume 1), The John Hopkins University Press, Baltimore and London, 1994, p. 40.

⁶ Stranačka identifikacija se polako razvija u Srbiji, ali je psihološka veza (koja je u osnovi ovog koncepta) proces, koji traži vreme, stranački rad, jasnu programsku profilaciju i utemeljenost u socijalnim rascepima.

ska na agendu socijalnih i ekonomskih pitanja, više se radilo o komuniciranju određenih tematskih celina sa ciljem da se podstiče imidž lidera i njegova komunikacija, nego o želji stranaka da svojim programom dođu do glasova birača.⁷ Da je imidž lidera kao projekcija birača o određenom političaru koja u sebi sažima različite elemente – lične osobine i kompetencije, stranačku pripadnost i slično, sve važniji faktor i u izbornoj odluci i izbornoj participaciji uopšte svedoče i trendovi izvan Srbije: kampanje se sve više personalizuju, postaju medijski posredovane, sa brojnim elementima medijalizacije i „amerikanizacije“ kampanja – veliki uticaj medija, političkih savetnika, TV dueli i slično.

Teza rada je da na izbornu odluku i na relativno visoku izbornu participaciju u Srbiji naglašeno utiče personalizacija glasanja, u kome se birači više određuju spram imidža lidera i poverenja u njih nego njihovih stranaka ili programa.⁸ Jedino se na taj način može objasniti kontekst u kome građani prave veliku distancu u odnosu na stranke (nepoverenje, nezainteresovanost za politiku, povećanje apolitičnosti) i njihovog redovnog izlaska na izbore.

Na izbornu participaciju, osim sposobnosti stranaka i njihovih lidera da mobilišu birače utiče i odnos koji građani imaju prema strankama. Taj odnos se ogleda, pre svega, u poverenju koje građani pokazuju prema strankama i njihovoj ulozi u političkom sistemu. S druge strane, izbori jesu nesporno najvažnija poluga za legitimaciju vlasti, ali ne i jedina, uprkos naporima ovdašnjih lidera da se u svakoj prilici pozovu na izbornu volju građana. Ne sporeći tvrdnju da su izbori važan ključ legitimacije vlasti, pojedini autori su mišljenja da ta činjenica nije dovoljna i za legitimaciju političkog sistema u celini i navode da „osnovni indikator legitimnosti sistema i njegovih institucija predstavlja podrška, odnosno, poverenje građana u sistem u celini i u njegove pojedinačne institucije.“⁹ Ili, „sistem se, dakle, može smatrati legitimnim

⁷ Kako su teme korišćene u funkciji promocije lidera u kampanji za izbore 2014. godine, detaljnije u: Siniša Atlagić, „Kampanja pred vanredne parlamentarne izbore u Srbiji 2014: Teme u funkciji promocije lidera“ u Slaviša Orlović (ur.) *Politički život*, septembar 2014, br. 11, Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, str. 29–35.

⁸ Kao ilustraciju navodimo podatke iz javnomnjenjskih istraživanja: SNS na kraju 2015. ima podršku među milion i po birača, dok je popularnost njihovog lidera veća za oko 500.000. Srđan Bogosavljević, iz Ipsos Stratedžik Marketinga, odgovarajući na pitanje šta misli da je presudno uticalo na stabilan rejting Vučića, kaže: „najkraći odgovor je – ljudi imaju poverenje u to što Vučić radi“. Videti na: Tanjug, *Godina stabilnog optimizma, ljudi veruju u Vučića*, Beograd, 01.01.2016, dostupno preko <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=221406> (posećeno dana 03.01.2016.)

⁹ Zoran Slavujević, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima“ u Srećko Mihailović (ur.), *Kako građani Srbije vide tranziciju*, CeSID/FES/CSSD, Beograd, 2010, str. 61.

ukoliko mu većina građana daje podršku, ukoliko većina građana pozitivno ocenjuje njegovo funkcionisanje, odnosno, ukoliko većina građana ima poverenja u njegove institucije...“.¹⁰

POLITIČKE INSTITUCIJE I (NE)POVERENJE

Političke stranke su, uz predsednika Republike, Vladu Srbije i parlament, jedne od ključnih političkih institucija. Vraćanje unazad do 1990. godine kada su i održani prvi višestranački izbori nam ukazuje da političke institucije nisu nikada bile institucije u koje su građani verovali u značajnijem obimu. Takvi nalazi sugerišu da je politički sistem kontinuirano u deficitu legitimnosti. Istovremeno, Narodna skupština, Vlada Srbije i predsednik Republike imaju veće poverenje i niže nepoverenje u poređenju sa političkim strankama. Javnost u Srbiji reaguje na pozitivne podsticaje iz sfere političkog i (ili) medija, pa institucije parlamenta, Vlade Srbije i predsednika Republike u pojedinim periodima imaju relativno visoke procenete poverenja, dok su stranke uvek na začelju sa gotovo mizernim procentima.

Pošto ćemo u nastavku ukazati na konkretne podatke iz istraživanja, uz navođenje podataka o izornoj participaciji, napomenućemo dve važne činjenice koje utiču na interpretaciju dobijenih nalaza za 1997. odnosno 2000. godinu. Naime, 1997. godine deo opozicije (bez SPO) organizuje bojkot izbora, a neposredan povod za to je bila promena broja izbornih jedinica (sa devet na 29), dok je 2000. godine, prvi put, izostavljeno biračko telo sa Kosova i Metohije.

Kada je reč o poverenju u Vladu Srbije, ono je bilo najveće u februaru 2001. godine i iznosilo je 54%, kada je formirana prva „post-petoktobarska vlada“ i 2013. godine, nakon fomiranja vlade SNS-SPS i hapšenja M. Miškovića, kada je poverenje iznosilo 43%. Poverenje je bilo visoko i na kraju 2001. godine – 38%, odnosno 2000. – 37%, kao i 2004. godine – 33%. Najveće nepoverenje beležimo 1997. godine – 71%, februara 2000. – 64% i 1996. godine, kada je iznosilo 59%. Poverenje u vladu je bilo veće od nepoverenja u tri navrata: početkom 2001., 2013. i 2015. godine.

¹⁰ *Ibid*, str. 61.

Tabela 1. (Ne)poverenje¹¹ u Vladu i Predsednika Republike Srbije (u %)

Godina	Vlada Srbije		Predsednik Srbije	
	Ima poverenje	Nema poverenje	Ima poverenje	Nema poverenje
1992	26	55	35	38
1996	30	59	41	50
1997	18	71	29	51
2000	28 (II) 37 (XI)	64 (II) 43 (XI)	27 (II) 24 (XI)	54 (II) 54 (XI)
2001	54 (II) 38 (X)	10 (II) 54 (X)	21 (X)	55 (X)
2002	31	55	16	50
2003	25	56	23	50
2004	33	55	51	40
2007	19	44	34	37
2008	12	42	25	33
2010	19	49	28	41
2013	43	26	52	21
2014	30	62	42	50
2015	31	29	27	43

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015

Poverenje u predsednika Republike je bilo najveće 2013. godine – 52% odnosno 2004. godine, kada je iznosilo 51%. Zanimljivo je da se radi o kandidatima (T. Nikolić i B. Tadić) koji su jedan drugog međusobno porazili na izborima što im je i donelo visoke rejtinge. Poverenje koje je veće od dve petine beležimo još jedino 2014. odnosno 1996. godine. Najveći obim nepoverenja je bio pred kraj 2001. i iznosio je 55%, ali je nepoverenje bilo veliko i

¹¹ Nepoverenje prema političkim strankama (i institucijama uopšte) merili smo kroz istraživanja javnog mnjenja, koristeći istraživačko pitanje: *da li građani imaju ili nemaju poverenja u ...*, sa petostepenom skalom od *u potpunosti nema poverenja do ima potpuno poverenje* (uz mogućnost da ispitanik ne zna odgovor, ili nema stav). U tabelama će biti prikazani odgovori za „Nema poverenje“ i „Ima poverenje“ dok razliku do 100% čine odgovori „i imam i nemam poverenja“ i „ne znam, nemam stav“.

tokom čitave 2000. godine -54%. U poslednjih deset godina, najveće nepoverenje beležimo 2014. godine, kada svaki drugi nije verovao izabranom predsedniku. Samo je u dva ciklusa – 2004. i 2013. godine poverenje u predsednika Republike bilo veće nego nepoverenje.

Tabela 2. (Ne)poverenje u Narodnu skupštinu (u %)

Godina	Ima poverenje	Nema poverenje
1992	26	52
1996	28	61
1997	17	71
2000	32	54
2001	53 (II) 26 (X)	10 (II) 63 (X)
2002	24	63
2003	19	69
2004	30	59
2007	16	50
2008	7	52
2010	14	53
2013	34	27
2014	27	65
2015	20	45

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015

Najveće poverenje u parlament beležimo u februaru 2001. godine – 53%, kada su sve političke institucije, na talasu petooktobarskog entuzijazma i formiranja prve demokratske vlade, imale visok obim poverenja. Ujedno, to je i jedina godina kada je poverenje bilo veće od polovine populacije. Nešto veće poverenje (veće od 30%) beležimo još i 2013. (34%), 2000. (32%) i 2004. (30%). Tokom svih godina, sa izuzetkom 2013., nepoverenje je izuzetno veliko – veće od 45%, a neretko veće i od 60%. Tako 71% anketiranih nije verovalo parlamentu 1997. godine, a nepoverenje je bilo veliko i 2003. (69%), 2014. (65%) odnosno krajem 2001. i 2002 (63%). Poverenje u parlament je bilo veće od nepoverenja samo početkom 2001. i 2013. godine.

NEPOVERENJE U POLITIČKE STRANKE: ISKUSTVO VIŠESTRANAČJA U SRBIJI

Na drugoj strani, relativno visoku izbornu participaciju ni u jednom momentu nije pratilo poverenje u političke stranke. Čak ni kada su druge političke institucije uživale visoko poverenje, to se nije odražavalo u značajnijem obimu na percepciju političkih stranaka. Period nešto većeg poverenja u političke stranke koincidira ili sa periodom velikog entuzijazma – u vreme petooktobarskih promena – 30% ili sa periodom kakve-takve stabilnosti i ekonomske konjunktura – 2005. godine (22%). U preostalih devet godina za koje smo naveli podatke, počev od 1996. godine, poverenje je niže od petine populacije, a 2009. i 2015. godine je iznosilo samo 7%! Obim nepoverenja nijedne godine nije bio niži od polovine populacije i kretao se od 50% u 2010. do čak 77% u 2001. godini.

Zaključujemo nekoliko stvari. Prvo, u Srbiji je kontinuirano nisko poverenje u političke stranke i to ne menja ni promena vlasti, ni činjenica da neka stranka ima podršku između 40% i 50% biračkog tela. Drugo, nesporna popularnost pojedinih lidera – i predsednika stranaka, poput S. Miloševića, V. Koštunice, B. Tadića, A. Vučića, ne utiče na smanjenje obima nepoverenja koje građani pokazuju prema strankama. Treće, obim nepoverenja je rastao u periodu ozbiljnih kriza u stranačkom životu kao što je to bio slučaj i sa 1996. i 2001. godinom. Četvrto, nisko poverenje u stranke nije bitno uticalo na smanjenje članstva u strankama i stranački aktivizam u celini. Peto je, zapravo, i pitanje kojim ćemo da otvorimo poslednje poglavlje: *da li i sa kojim posledicama, nisko poverenje u političke stranke, u kombinaciji sa ekonomskom krizom i krizom civilne participacije u celini, može da utiče na izbornu participaciju?*

Sledeći glavne zaključke možemo reći da nepoverenje građana u političke stranke kao važne političke institucije proizvodi određenu vrstu delegitamacije stranačkog života.

Ne pledirajući da je lista razloga zbog kojih građani ne veruju političkim strankama konačna, pomenućemo četiri osnovna razloga: 1) nedovoljno transparentni i neutemeljeni stranački aranžmani nakon izbora koji dovode do niske *identifikabilnosti* vlade, najčešće kroz pravljenje nelogičnih i neprincipijelnih koalicija nakon završetka izbora, 2) gubljenje veze između građana i izabranih predstavnika u parlamentu (*accountability*), 3) neostvarivanje osnovnih funkcija koje političke stranke imaju u društvu – artikulacija interesa, posredovanje ka državnim organima, odgovornost prema biračima, 4) povezanost stranaka sa koruptivnim i nedovoljno transparentnim izvorima finansiranja i 5) uticaj koji stranke imaju na zapošljavanje, pre svega, u državnoj upravi i javnim preduzećima.

Tabela 3. (Ne)poverenje u političke stranke (u %)

Godina	Ima poverenje	Nema poverenje
1996	18	71
1997	17	67
2000	30	58
2001	13	77
2005	22	67
2009	7	59
2010	11	50
2012	10	60
2013	13	53
2014	11	60
2015	7	66

Izvor: Institut za društvene nauke/CPIJM do 2007. i CeSID od 2007. do 2015.

IZBORNA PARTICIPACIJA U SRBIJI

Demokratija treba da bude „svečanost aktivnih građana“.¹² Ova rečenica u osnovi sugerira da građani samo kroz aktivno učešće u različitim formama polemika, diskusija i inicijativa mogu da artikuliraju svoje interese i da se ti interesi ostvare kroz dalji politički proces. Tako možemo da govorimo o civilnom aktivizmu građana (učestvovanje u različitim civilnim organizacijama, poput NVO, sindikata, strukovnih organizacija i sl.), političkoj participaciji (učestvovanje u kampanjama, glasanje, kandidovanje, stranački aktivizam) i izbornoj participaciji.

Izborna participacija (izlaznost na izborima) predstavlja čin učešća/glasanja na izborima. Ukazaćemo na dve teze: (1) uprkos turbulentnim prilikama (političkim, socijalnim, ekonomskim) u kojima se Srbija nalazila od 1990. i visokom obimu nepoverenja u većinu političkih aktera, izborna participacija je u proseku bila na relativno visokom nivou i (2) produženo trajanje eko-

¹² Russell J. Dalton, *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (fifth edition), CQ Press a Division of Sage, Washington, D.C. 2008, p. 32

nomske krize u kombinaciji sa apatijom i defetizmom građana dovela je do smanjenja participacije u poslednja dva izborna ciklusa.

Od 1990. godine u Srbiji je bilo ukupno 10 parlamentarnih izbornih ciklusa. Sedam od deset su bili vanredni izbori. Tokom 25 godina višestranačja, menjane su izborne formule (od većinskog ka proporcionalnom) i broj izbornih jedinica (devet, pa 29, a od 2000. godine Srbija je jedna izborna jedinica). Teorija kaže da izborni sistem značajno utiče na izlaznost na izborima, pa se ističe da je izlaznost veća tamo gde se koristi proporcionalni izborni sistem u odnosu na države u kojima se koristi većinski izborni sistem proste većine.¹³ Kao što se vidi u *Tabeli 4*, participacija je bila najveća na prvim višestranačkim izborima 1990. godine, kada se na biralištima pojavilo 5.029.123 građana ili 71,5%, a najmanja na poslednjim izborima 2014. godine kada je glasalo 3.592.375 ili 53,09%. Izlaznost veću od 60% beležimo u ciklusima 1992., 1993. odnosno 2007. i 2008. godine. U preostala četiri izborna ciklusa – 1997., 2000., 2003. i 2012. izborna participacija se kretala između 57,47% i 58,75%.

Tabela 4. Izborna participacija u Srbiji: parlamentarni izbori

Izborna godina	Broj upisanih birača	Broj birača koji su glasali	Izborna participacija (u %) ¹⁴
Izbori 1990	7.033.610	5.029.123	71,50
Izbori 1992	6.774.995	4.723.711	69,72
Izbori 1993	7.010.389	4.300.440	61,34
Izbori 1997	7.188.544	4.131.487	57,47
Izbori 2000	6.508.856	3.752.170	57,64
Izbori 2003	6.511.450	3.825.471	58,75
Izbori 2007	6.653.851	4.033.586	60,62
Izbori 2008	6.749.688	4.141.176	61,35
Izbori 2012	6.770.013	3.912.904	57,80
Izbori 2014	6.765.998	3.592.375	53,09

Izvor: Republički zavod za statistiku

¹³ Slaviša Orlović, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015, str. 72

¹⁴ Udeo birača koji su glasali u broju upisanih birača.

Šta nam govore ovi podaci? Prvo, da možemo da govorimo o relativno visokoj izbornoj participaciji u kontekstu činjenice da realno biračko telo u Srbiji nikada nije bilo ni blizu zvaničnom broju upisanih birača (procenjuje se da je proces glasanja realno dostupan za oko 5.5 miliona građana)¹⁵. Drugo, najveća participacija je bila kada su izbori sprovedeni po većinskom dvokružnom modelu, uz važnu ogradu da su to bili i prvi višestranački izbori u Srbiji. Treće, visoka polarizacija i značaj izbora uvek su uticali na povećanje izborne participacije (skorašnji primeri iz 2007. i 2008. godine). I četvrto, izborna participacija je u padu od 2012. godine i dostigla je najnižu tačku od 53,09% na izborima 2014. godine. od pre godinu dana.

KRIZA IZBORNE PARTICIPACIJE: PROLAZNI TREND ILI BUDUĆNOST?

Ako je nepoverenje prema političkim strankama kontinuirano visoko – između 50% i 77%, a poverenje nikada niže – 7% (u junu 2015. godine), neminovno se nameće i pitanje *zašto i kako, sa kojim motivima, nadama, verom i očekivanjima veliki procenat građana, koji strankama ne veruje ili, u najboljem slučaju, veruje da one postoje samo zbog sebičnih interesa, ipak glasa na izborima?*

Kao što smo ukazali, izborna participacija na parlamentarnim izborima u Srbiji nikada nije bila toliko niska da bi dovela u pitanje legitimnost izbornog procesa. U ovom poglavlju, međutim zadržaćemo se na trendovima u poslednja dva ciklusa u kojima beležimo relativno visok pad u izbornoj participaciji. Tako je na izborima 2012. glasalo 57,8% upisanih birača ili 3.912.904 građana što je za skoro 228.272 manje u odnosu na izbore 2008. Negativan trend se u većem obimu nastavio i u 2014. godini: tada je glasalo 3.592.375 upisanih birača ili 53,09% što je za 320.529 manje u odnosu 2012. odnosno za čak 548.801 u poređenju sa 2008. Ako znamo da su izbori 2008. godine bili percipirani kao prelomni, sa jakom polarizacijom na „proevropski“ i „antievropski“ blok i sa kakvom-takvom ideološkom pozadinom, koji još razlozi mogu da budu u igri za objašnjenje ovakvog pada u izbornoj participaciji?

Prvo, dve poslednje kampanje su imale promenjenu agendu – tematski okvir kampanje više je inklinirao prema socijalnim i političkim temama koje su za građane najvažnije u anketama javnog mnjenja, ali su i istovremeno teme koje kampanju čine monotonijom, sa manje tenzije i ideoloških podeća. Drugo, građani, uprkos promenama na vlasti, i dalje imaju nizak životni standard – u proseku oko dve petine građana kaže da žive nepodnošljivo ili teško podnošljivo, uz osećaj da imaju malo ili nimalo uticaja da to i promene.

¹⁵ Ovde mislimo na činjenicu da nemali broj građana Srbije (dijaspora, pre svega) nema realnu mogućnost da glasa (imaju državljanstvo Srbije, ali ne žive u mestu na kome su prijavljeni) uprkos činjenici da se nalaze u biračkom spisku.

Treće, nisko horizontalno i vertikalno poverenje u Srbiji uz manjak solidarnosti i spremnosti za učešće u akcijama za dobro zajednice utiču i na izbornu participaciju. Na kraju, Srbija deli iskustvo i razvijenijih zemalja u kojima je participacija na izborima i uopšte stranački život u krizi, pa sada nisu retke ni razvijene zemlje sa negativnim trendovima u izbornoj participaciji.

Ako smo videli da je broj birača koji glasa na izborima u ozbiljnom padu, pitanje je šta možemo da očekujemo u budućnosti? Da li je to samo prolazni trend ili možemo da očekujemo stagnaciju ili čak negativne trendove u broju onih koji će izaći na sledeće izbore? Debata se može voditi oko dve opcije: prve, u kojoj će nastavak negativnih trendova u odnosu građana prema politici dovesti i do smanjenja izborne participacije i druge, u kojoj će izborna participacija da se zadrži na nivou nekih ranijih izbornih ciklusa.

Pogledajmo te negativne trendove, pozivajući se na istraživanje iz juna 2015. godine.¹⁶ Danas je 15% građana učlanjeno u neku stranku, od čega su njih 5% aktivni članovi. Nijedna druga organizacija ne može ni da se približi političkim strankama. Drugu grupu organizacija čine one koje okupljaju između 6% i 9% članova. Među njima se izdvajaju sportske i rekreativne organizacije sa 9% članstva, od čega 4% čine aktivni članovi. Potom slede profesionalna udruženja i sindikati sa po 6%. Tako je Srbija veoma zanimljiv slučaj jer ima više članova političkih stranaka nego članova sindikata. Ako uporedimo ove rezultate sa ranijim ciklusima, posebno sa onim od pre ekonomske krize (2007), beležimo značajne padove. Tako su 2007. godine, 25% građana bili članovi sportskih/rekreativnih organizacija, a u sindikatima je bilo 13% ispitanih. Treću, poslednju grupu, čine organizacije sa članstvom od 5% ili manje i to je ujedno i najbrojnija grupa. U toj grupi su: kućni saveti, kulturne ustanove, mesne zajednice i crkva/verske ustanove sa po 5% članstva, odnosno organizacije civilnog društva i omladinske organizacije sa po 3% i hobističke organizacije sa (samo) 1% članova. U odnosu na 2007. godinu, beležimo ozbiljne padove u aktivizmu kod svih ovih organizacija, dok je crkva ili verska ustanova jedina organizacija kod koje beležimo veliki pad i u odnosu na period od samo godinu dana – 2014: 18%, 2015: 5%.

Na drugoj strani, samo je 17% građana koji su zainteresovani za politiku uz isto toliki broj onih koje politika uopšte ne zanima – tzv. apolitični građani. Taj procenat apolitičnih građana se dugo godina u istraživanjima kretao između 5% i 10%.

Istraživanje iz 2014. govori govori da je 30% anketiranih reklo da je demokratija bolja od svih drugih oblika vladavine; 25% kaže da su za njih i demokratski i nedemokratski režim isti; 24% tvrdi da nekada i nedemokratska vlada može da bude bolja od demokratske, dok je svaki peti građanin bez sta-

¹⁶ Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), *Javno mnenje Srbije – Aktivizam građana*, CeSID/USAID, Beograd, jun 2015. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

va. U zbiru je skoro 50% građana koji vide alternativu demokratiji kao političkom poretku!¹⁷

Izazov, za koji je teško prognozirati da će se i dogoditi, je nastavak negativnih trendova u pogledu smanjenja ili stagnacije izborne participacije. Svi podaci koje smo naveli u ovom radu neminovno bi doveli do tog zaključka, ali moramo imati u vidu lokalni kontekst u Srbiji i navesti četiri razloga zbog čega je moguć scenario da ostanu ovi negativni pokazatelji u javnom mnenju – negativan odnos prema političkim strankama i demokratiji, nizak građanski aktivizam i nezanimanje za politiku, a da se izborna participacija i poveća u odnosu na izbore iz 2014. godine.

U Srbiji je popularnost lidera često veća od rejtinga stranaka i često je imidž lidera ključ relativno visoke izborne participacije, pa samim tim utiče i na izbornu odluku. Od uvođenja višestranačja vodeće stranke su vodili jaki lideri – S. Milošević, V. Koštunica, B. Tadić, A. Vučić, koji su često postajali i zaštitni znak tih stranaka. Većina njih je crpela moć iz direktnog izbora na predsedničku poziciju. Vučić, iako jedini nema ovu vrstu moći, danas ima rejting koji je veći od bilo koje stranke ili ličnosti u ovdašnjem političkom životu. Tačnije, gledano po kontinuitetu visokih rejtinga, a oni su krenuli već krajem 2012. godine, Vučić je nadmašio i S. Miloševića. Ovaj razlog usko je povezan sa političkom kulturom u Srbiji koja i dalje sadrži brojne elemente podaničke kulture koja uključuje prebacivanje odgovornosti na drugoga i političku poslušnost. Treći razlog je velika moć koju trenutno ima vladajuća stranka (SNS) i naglašena polarizacija sa delom opozicije (ali i delom NVO, javnih ličnosti i sl.) koja može dovesti do stvaranja „blokova“ uoči sledećih izbora. Podizanje tenzije i predstavljanje izbora kao pitanja „života i smrti“ dovodi do povećanje izborne participacije. Sa ovim razlogom usko je povezana i uloga političkih savetnika i profesionalizacija kampanja koji kreiraju ambijent permanentnih kampanja upravo sa ciljem održavanja visoke participacije.

Sve i da se ostvari scenario u kome izborna participacija na sledećim parlamentarnim izborima zadrži prosek iz prethodnih 25 godina, to neće značiti da su problemi rešeni. Naprotiv, svi ovi empirijski podaci koje smo naveli govore o krizi, kako demokratskog razvoja u Srbiji, tako i krizi političkih institucija, stranačkog života i građanskog aktivizma. Ako se vratimo na jednu od definicija demokratije kao „svečanosti aktivnih građana“, to ni visoka izborna participacija na sledećim izborima ne može da promeni.

¹⁷ CeSID, Izveštaj o istraživanju javnog mnenja, *Stanje demokratije u Srbiji*, CeSID i NDI, Beograd, februar/mart 2014. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

ZAKLJUČNA RAZMATRANJA

U radu smo ukazali na moguće implikacije kontinuiranog nepoverenja u političke stranke, na politički i izborni aktivizam u Srbiji. U prvom delu smo empirijski ukazali kako je tekao proces izborne participacije u Srbiji od uvođenja višestranačja, dajući uporedo i prikaz obima (ne)poverenja u političke stranke (ali i ostale političke institucije). Izneli smo tezu da je imidž lidera, kao kratkoročni faktor izborne odluke, najznačajniji za izbornu odluku građana i da je to godinama držalo i izbornu participaciju na visokom nivou. Istovremeno, pad izborne participacije je veliki u izbornim ciklusima 2012. i 2014. godine. Paralelno sa padom izborne participacije, padao je i građanski aktivizam u Srbiji uz porast apolitičnosti građana i socijalne apatije.

Kontinuirani pad horizontalnog i vertikalnog poverenja i ambivalentnog odnosa prema demokratiji kulminirao je sa poslednjim podacima iz 2014. i 2015. Ta vrsta izazova posledično je dovela do pravljenja sve veće distance od politike, osim za krug građana koji su članovi stranaka i koji u njima vide mogućnost za lični uspeh ili za sticanje moći, prestiža i ugleda. Ovi podaci u sebi sadrže neizostavan rizik za dalje smanjenje izborne participacije čime bi se ozbiljno doveo u pitanje legitimitet vlasti i ugrozio faktički jedini kanal u kome građani participiraju u iznadpolovičnom procentu.

U radu smo ukazali i na specifičnosti prilika u Srbiji koje mogu da utiču i na povećanje izborne participacije uprkos tome što su svi drugi indikatori na niskom nivou. Međutim, to neće rešiti probleme o kojima smo govorili, niti će to biti znak da se demokratski proces razvija u pravom smeru.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Atlagić, Siniša, „Kampanja pred vanredne parlamentarne izbore u Srbiji 2014: Teme u funkciji promocije lidera“ u Slaviša Orlović (ur.) *Politički život*, septembar 2014, br. 11, Centar za demokratiju, Fakulteta političkih nauka Univerziteta u Beogradu i Čigoja štampa, Beograd, str. 29–35.
- [2] Campbell, A., Converse, Ph. E., Miller, W. E., Stokes, D. E., *The American voter*, University of Chicago Press, 1976.
- [3] Dalton J. Russell, *Citizen Politics, Public Opinion and Political Parties in Advanced Industrial Democracies* (fifth edition), CQ Press a Divison of Sage, Washington, D.C. 2008.
- [4] Linz J. Juan, „Presidential or Parliamentary Democracy: Does It Make a Difference?“, in *The Failure of Presidential Democracy*, Linz Huan J., Arturo Valenzuela, Ed. (Volume 1), The John Hopkins Universtity Press, Baltimore and London, 1994.
- [5] Orlović Slaviša, *Izborni bumerang, političke posledice izbornih sistema*, Univerzitet u Beogradu, Fakultet političkih nauka, Beograd, 2015.
- [6] Sartori Giovanni, *Parties and Party Systems: A Framework for Analysis*, Cambridge University Press, Cambridge, 1976.

- [7] Slavujević Zoran, „Institucije političkog sistema – umesto simboličkog izraza prava građana da vladaju, sredstvo vladavine nad građanima“ u Srećko Mihailović (ur.) *Kako građani Srbije vide tranziciju*, CeSID/FES/CSSD, Beograd, 2010, str. 59–70.

Istraživanja

- [1] Centar za slobodne izbore i demokratiju (CeSID), *Javno mnjenje Srbije – Aktivizam građana*, CeSID/USAID, Beograd, jun 2015. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.
- [2] CeSID, Izveštaj o istraživanje javnog mnjenja, *Stanje demokratije u Srbiji*, CeSID i NDI, Beograd, februar/mart 2014. Dostupno u Centru za slobodne izbore i demokratiju.

Elektronski izvori

- [1] Tanjug, *Godina stabilnog optimizma, ljudi veruju u Vučića*, Beograd, 01.01.2016, dostupno preko <http://www.tanjug.rs/full-view.aspx?izb=221406> (posećeno dana 03.01.2016.)

Bojan Klačar

DISTRUST OF POLITICAL PARTIES: TEMPORARY CHALLENGE OR AN OBSTACLE FOR THE ELECTORAL PARTICIPATION IN SERBIA?

Abstract

In the following paper, the author intends to discuss the possible implications of continuous distrust of political parties on the political and electoral activism in Serbia. More precisely, what are the ways and with what consequences may the long-term distrust of political parties (from 50 to 77% since 1966) affect the electoral participation, which has been declining since 2008 (3.592.375 voters voted in 2014, which is 320.529 less comparing to 2012 and 548.801 less compared to 2008). Negative perceptions of political parties combined with low civic activism and low level of trust in the media and civil society carry a danger to the democratic processes as a whole, which is manifested through the decline of a belief that democracy is the only desirable form of government. A large amount of empirical data will be presented in the text, in order to focus the debate into current social and political context in Serbia.

Key words

Electoral participation, political parties, trust, elections, electoral decision